

ZAGADNIENIA PODSTAWOWE

Beata Maria Nowak

PEDAGOGIUM Wyższa Szkoła Nauk Społecznych w Warszawie

Rola zasobów rodzinnych w przezwyciężaniu kryzysu wieloprogowego

The role of family resources in overcoming a multi-problem crisis

The article touches on the role of family resources (personal, system and social) in dealing with the multi-problem crisis. The author emphasises the necessity of strengthening the life skills of life-family-leaders (using their personal potentials). These leaders constitute the important family internal resources and show potential for using these resources in dealing with a situation of difficulty.

The second direction of deliberations is focused on activities by external entities (social resources) supporting family in overcoming the multi-problem crisis. According to the author of the article those activities should be aimed at compensative-stabilizing-creative helping for family (adequate to its social profile and needs) in the range of social help, guidance, family therapy and rehabilitational and antistigma support with the adoption of interactive methods of creative rehabilitation.

Key words: *family, resources, support and social help, rehabilitation.*

Wprowadzenie

Wizja świata nakreślona u schyłku XX wieku przez ekonomistów w odpowiedzi na rozwój niekorzystnych tendencji w gospodarce światowej, u progu drugiej dekady XXI wieku okazała się samospełniającą się przepowiednią (Artus, Girard 2008). Od kilku już lat obserwujemy bowiem stopniowe lecz postępujące wyhamowanie światowego wzrostu gospodarczego, pojawianie się głębokich nierówności społecznych oraz ekshalację narodowych i międzynarodowych niepokojów społecznych.

Świat dotknięty został wszechobecnym kryzysem wywołanym spekulacją, recesją, niedoskonałością mechanizmów rządzących globalnym systemem i obejmującym wszystkie ogniwa i sfery systemu społecznego. W wielu społecznościach pojawił się racjonalny lęk, frustracja i niezadowolenie wywołane dotkliwym bezrobociem i wzrostem zachowań przestępczych. Pojawia się wiele niekorzystnych zjawisk w życiu społecznym oraz wiele realnych zagrożeń dla kondycji współczesnej rodziny oraz wychowania i socjalizacji młodego pokolenia – nasilenie migracji, rozchwianie moralne, etyczne, obyczajowe (Kwak 2005; Gaś 2003). Ten aspekt funkcjonowania rodziny oraz cechy charakteryzujące naszą epokę – stres i kryzys – wyznaczają transdyscyplinarny paradygmat naukowy.

Skutki globalnego kryzysu gospodarczego i ekonomicznego silnie odczuwają współczesne rodziny. Świadczy o tym fakt poszerzania się obszaru marginalizacji i wykluczenia społecznego rodzin nieradzących sobie z dotykającymi ich kryzysami.

Szczególnie niebezpieczne i traumatyczne w skutkach jest dla rodziny bezrobocie. Ekonomiści określają tym mianem obecność na rynku pracy osób zdolnych do pracy i deklarujących chęć jej wykonywania, ale z różnych przyczyn pozostających bez zatrudnienia (Kwiatkowski 2005; Kmiecik-Baran 2009). Socjologowie natomiast akcentują skutki bezrobocia, definiując je jako stan bezczynności zawodowej osób, dla których dochody z pracy stanowią główne źródło utrzymania. W takim ujęciu bezrobocie oznacza utratę zależności instytucjonalnej, która z tytułu zatrudnienia zapewnia pracownikowi ochronę określonych świadczeń i przywilejów – zdrowotnych i emerytalnych (Bańka 1992).

Badania naukowe dowiodły, że długookresowe bezrobocie skutkujące dezorientacją społeczną i postępującą izolacją środowiskową jest zazwyczaj pierwotnym źródłem kryzysu wieloproblemowego (Nowak 2011; 2012). W miarę upływu czasu, u członków rodziny bezskutecznie zmagającej się z kryzysem, pojawiają się symptomy nieprzystosowania społecznego w zakresie umiejętności podejmowania skutecznych interakcji społecznych. Pogorszeniu ulegają także relacje wewnątrzrodzinne, wskutek czego więzi wspólnotowe słabną. Pojawiają się problemy zdrowotne, przestępczość, uzależnienia, przemoc domowa. Długotrwały stan braku zatrudnienia skutkuje zwykle głęboką dezintegracją systemu rodzinnego, a nawet rozpadem rodziny.

Konsekwencją długotrwałego bezrobocia, a zwłaszcza bezrobocia strukturalnego, są zjawiska biedy i ubóstwa. Ludzie żyjący w biedzie determinowanej tzw. ubóstwem pokoleniowym czy też nagłą utratą prestiżu społecznego, przeżywają serię głębokich kryzysów. Tracą poczucie bezpieczeństwa – odczuwają ustawiczne i wymierne zagrożenie funkcjonowania osobistego i rodzinnego,

bezradność oraz zagubienie w sieci wymagań społecznych i systemowych. Bieda defaworyzuje – blokuje dostęp do instytucji życia społecznego i dóbr społecznie cenionych oraz stanowi barierę szans życiowych, w tym edukacyjnych. W rodzinach ubogich, wskutek rozwoju dysfunkcji rodzicielskich, występują często problemy opiekuńczo-wychowawcze. Wynikają one zwykle z zaniedbywania obowiązków, nieprawidłowych wzorców osobowych, silnej koncentracji na zdobywaniu podstawowych środków do życia, trudności we wspomaganie dzieci w rozwoju (niedożywienie, problemy zdrowotne, liczne zaburzenia w sferze socjalizacyjnej i emocjonalnej) (Soszyńska 2004; Kawula 2006; Kawula i in. 2005).

Bezrobocie, bieda i ubóstwo stanowią sytuacje problemowe prowadzące do głębokiego kryzysu spychającego jednostki i rodziny na skraj marginalizacji i wykluczenia społecznego. W obszarze głębokiej alienacji społecznej lokują się te rodziny, które poniosły fiasko w radzeniu sobie z długotrwałym kryzysem. Przyczyną takiego stanu rzeczy jest pasywność zarówno samej rodziny jak i społeczności lokalnej. Rodzinom próbującym uporać się z kryzysem nie sprzyja bowiem poczucie osamotnienia środowiskowego, bezradności i bezczynności prowadzącej do ugruntowania dysfunkcji oraz pojawianie się nowych sytuacji kryzysogennych.

Ze społecznego punktu widzenia rodzina w kryzysie wieloprotblemowym przejawia zbiór cech niepożądanych. Generalnie rzecz ujmując, charakterystyczne jest dla niej nieprawidłowe wypełnianie podstawowych funkcji, czego efektem jest zagrożenie wystąpieniem poważnych zaburzeń w funkcjonowaniu zarówno członków rodziny, jak i całego systemu rodzinnego [Ostrowska 2008; Sakowicz 2006; Kantowicz 2001]. Zakłócenia równowagi funkcjonalnej dotyczą zarówno jednostki będącej składową systemu rodzinnego (kryzys wewnętrzny, komunikacyjny czy roli społecznej), jak i w sprzężeniu zwrotnym – całej rodziny. Próbując bowiem pomóc jednemu z członków w przezwyciężeniu kryzysu, pozostali członkowie rodziny mogą doświadczać takiego natężenia stresu, który może spowodować „zarażenie” ich kryzysem (Riley, Eckenrode 1986; James, Gilliland 2009). Prawdopodobieństwo wystąpienia takiego stanu wzrasta wraz z niedostatkami lub brakiem umiejętności radzenia sobie w sytuacjach trudnych. Stąd też rodziny tkwiące w długotrwałym kryzysie wieloprotblemowym są postrzegane jako mniej wartościowe, słabe, upośledzone strukturalnie i funkcjonalnie. Są one stigmatyzowane środowiskowo z uwagi na negatywną percepcję otoczenia społecznego, gdyż fakt posiadania atrybutu dysfunkcyjności lub/i patologii, lokuje je w dyskredytowanej kategorii – grupie rodzin upośledzonych społecznie, których funkcjonowanie wymaga uruchomienia zewnętrznych sił wspierających.

Kryzys wieloprotblemowy lokuje się obecnie niemal na granicy normy. Odpowiedzialne za taki stan rzeczy jest spektrum negatywnych zmian zachodzących w sferze moralności ludzkiej oraz szybkie tempo zmian zachodzących w otoczeniu współczesnych rodzin. Wymagają one szybkiego reagowania i dostosowania się do nowych warunków, a z tym większość osób i rodzin sobie nie radzi. To sprawia, że kryzys wieloprotblemowy rozwija się kaskadowo. Niewyeliminowane, pierwotne źródło kryzysu pociąga za sobą pojawianie się następnej i kolejnej sytuacji kryzysowej.

Źródła kryzysu rodzinnego tkwią także w zachwianym łądzie aksjonormatywnym (Tchorzewski 2005), czego przejawem jest koncentracja człowieka na dobrach materialnych oraz laicyzacja życia osobistego i społecznego. Postępująca anomia przenika w coraz większym stopniu do wspólnot rodzinnych powodując ich atomizację, ograniczając jej możliwość sprawowania kontroli nad poczynaniami swoich członków, generując silną indywidualizację form aktywności i zainteresowań oraz dyferencjację norm.

Niezależnie od przyczyn wywołujących kryzys wieloprotblemowy i kontekstów, w którym on występuje, jest on przejawem niemożności lub nieumiejętności radzenia sobie. Nie ulega przy tym wątpliwości, że kryzys tego rodzaju ma moc destrukcyjną. Zaburza on bowiem przebieg procesów wychowania i socjalizacji w rodzinie, generuje wiele zjawisk patologicznych i osłabia rodzinę jako wspólnotę wywołując dezorganizację w obrębie struktury systemu rodzinnego oraz destabilizację jego funkcjonowania.

Zasoby wewnętrzne i zewnętrzne a radzenie sobie w sytuacjach protblemowych

Podstawowe znaczenie dla rozumienia stresu i związanych z nim sytuacji kryzysu indywidualnego i społecznego mają trzy czynniki, determinowane w sprzężeniu zwrotnym – cechy indywidualne jednostek, kultura i kontekst społeczny, stanowiące główne konstrukty modelu rozwoju społecznego, który łączy poglądy na stres i jego konsekwencje, obecne w socjologii, antropologii kulturowej, psychologii klinicznej i społecznej. Równie istotny jest model wpływu społecznego, u podstaw którego leży przekonanie, że wpływ społeczny (jedno z najważniejszych i najpowszechniejszych zjawisk społecznych) jest najistotniejszym czynnikiem zmiany postaw w procesie rozwiązywania protblemów¹. Pozwala on między innymi na unifikację

¹ B. Latané definiuje wpływ społeczny jako zmianę uczuć, myśli i zachowania wywołaną rzeczywistością lub też wyobrażoną obecnością innych ludzi (za: A. Nowak i in. 2000).

przekonań czy też wyłanianie się norm w grupach społecznych (Borkowski, Nowak 2009).

Według B.M. Kai (2011), rozwiązywanie problemów życiowych sprowadza się do reorientacji celów i zmiany nastawień. Problem życiowy odnosi się bowiem do stanu psychicznego człowieka pojawiającego się w reakcji na utrudnienie lub uniemożliwienie aktywności ukierunkowanej na realizację koncepcji życia. Sposób przeżywania problemu jest zależny natomiast od przypisywanego mu znaczenia i interpretacji sytuacji, w jakiej znalazł się człowiek wskutek jego zaistnienia. Zatem istota wspomagania w rozwiązywaniu problemu życiowego (niezależnie od jego źródła) tkwi w tym, by dokonała się relatywizacja problemu koncepcji życia zakładanej i pożądanej przez podmiot wspomagany (Kaja 2011). Stąd też optymalne rozwiązanie problemu polega na ukierunkowaniu życia w oparciu o wyznaczenie odległych celów oraz ich twórcze przełożenie na cele krótkodystansowe. W dochodzeniu do rozwiązania problemu wyróżnianych jest kilka faz (Polya za: Kaja 2011):

- zrozumienie problemu (określenie danych, wymagań i niewiadomych);
- opracowanie planu dojścia do rozwiązania problemu (wiązanie danych z niewiadomymi);
- realizacja planu rozwiązania problemu;
- ewaluacja działań i uzyskanych rezultatów.

W procesie rozwiązywania problemów życiowych rodziny i modernizacji jej sytuacji niebagatelną rolę odgrywa właściwe rozpoznanie jej zasobów oraz umiejętne zarządzanie nimi. Zasobami S.E. Hobfoll (2006) nazywa cennie przez człowieka przedmioty, warunki, cechy osobowości oraz pokłady energii. Są one przydatne w walce o przetrwanie oraz w zdobywaniu innych zasobów niezbędnych do przetrwania. Zasoby odgrywają także dużą rolę w dążności człowieka do osiągnięcia poczucia kompetencji (panowania) oraz w zaspokajaniu potrzeb fizycznych i psychicznych, zaś suma posiadanych zasobów wpływa znacząco na odczuwanie satysfakcji życiowej i subiektywnego dobrostanu (Sęk 2005). Jeżeli jednak sytuacja wynikająca z relacji między jednostką a otoczeniem zagraża jej dobrostanowi z uwagi na znaczącą stratę posiadanych zasobów lub dochodzi do faktycznej utraty zasobów, to pojawia się u niej stres psychologiczny (Lazarus, Folkman 1984). Odczuwanie sytuacji problemowej ocenianej w kategorii zagrożenia prowadzi bowiem do wyzwolenia silnych emocji negatywnych. Nowa sytuacja dezorientuje, pozbawia jednostkę psychicznej stabilizacji, a ponadto wymaga kolejnej zmiany – siebie samej i otoczenia, do czego niezbędne jest posiadanie wieloźródłowych zasobów zewnętrznych oraz szerokiej gamy zasobów wewnętrznych.

Zasoby zewnętrzne i wewnętrzne zostały zdefiniowane przez w teorii zachowania zasobów S.E. Hobfolla (2006). Pierwsze z nich autor odniósł

głównie do wsparcia społecznego, statusu ekonomicznego i zatrudnienia. Stanowią one zasoby stabilizujące i osadzające jednostkę/rodzinę w sferze dobrostanu. Paradoksalnie są one jednak jednymi z silniejszych predyktorów nieprzystosowania społecznego. Stąd też w procesie readaptacji społecznej niezwykle istotna jest umiejętność ich diagnozowania oraz dokonywania komplementarnej i autokreatywnej weryfikacji celów we wszystkich obszarach funkcjonowania jednostkowego i rodzinnego wraz z równoczesnym uruchomieniem ich zasobów wewnętrznych – osobistych i systemowych. Tkwią one w sferze Ja i są dla jednostki bezpośrednio dostępne (np. poczucie własnej wartości czy kompetencje społeczne i zawodowe).

Jednym z kluczowych zasobów wewnętrznych jest poczucie kompetencji, czyli zdolność jednostki (spostzegana lub rzeczywista) do skutecznego pokonywania wymagań środowiskowych. Osoby mające wysokie poczucie kompetencji potrafią się lepiej dostosować do zmian środowiskowych oraz zmian własnego statusu. Poczucie kompetencji jest także istotnym elementem w podejmowaniu decyzji dotyczących wykorzystania wsparcia społecznego w różnych sytuacjach trudnych.

W radzeniu sobie z problemami równie ważnym potencjałem wewnętrznym jest podlegające autoregulacji poczucie koherencji, które odzwierciedla zgeneralizowaną orientację poznawczo-ewolucyjną jednostki wobec świata. Składa się na nie *rozumiałość* (właściwość, za pomocą której jednostka poznaje działanie na nią otoczenia, w którym funkcjonuje); *sterowalność* (poczucie kompetencji w zakresie radzenia sobie z otoczeniem przy świadomym wykorzystaniu środków – zasobów – wewnętrznych i zewnętrznych, którymi jednostka dysponuje) oraz *sensowność*, czyli przekonanie o celowości inwestowania w siebie i w swoje życie, co umożliwia postrzeganie sytuacji trudnych, kryzysowych w postaci wyzwania i przez to silnie aktywizuje do podjęcia działań w kierunku ich przezwyciężenia (Plopa 2007; Antonowski 1995). Wysokie poczucie koherencji jest silnym predyktorem działań konstruktywnych, podejmowanych przez jednostki w sytuacji utraty stabilności życiowej. Ta cecha osobowości może być bardzo przydatna w motywowaniu zespołu rodzinnego do podjęcia próby pokryzysowej autokreacji systemu rodzinnego.

Zasoby osobiste członków rodzin oraz zasoby systemowe mogą zostać znacznie wzmocnione zasobami społecznymi, których źródło tkwi w strukturach sieci społecznych (Ghate, Hazel 2002). Sieci powstające w warunkach naturalnych stanowią potężne źródło zasobów kulturowych. Jest to zorganizowany zbiór złożony z jednostek i powiązań między nimi. Powszechnie obserwowane sieci społeczne wynikają z naturalnej ludzkiej dążności do bliskości, posiadania rodziny, przyjaciół czy przyjaznego środowiska pracy (Christiakis,

Fowler 2011). W swej istocie są cennymi zasobami stanowiącymi naturalne źródło wsparcia jednostkowego i grupowego. Mogą być pomocne w różnorodnych sytuacjach kryzysowych, prowadząc rodziny i ich członków ku samoorganizowaniu się i zmiany trajektorii kryzysu. Tworzący je ludzie mogą bowiem zapewnić rodzinom wsparcie emocjonalne ułatwiające radzenie sobie z obciążeniami wynikającymi ze źródeł kryzysu oraz wsparcie materialne (Farrell, Connor 2003), które może być decydujące w radzeniu sobie poprzez przyjmowanie konstruktywnych strategii zaradczych.

W literaturze naukowej stosowane jest także pojęcie zasobów rodzinnych. Termin ten oznacza zbiór wszystkich dostępnych rodzinie (zewnętrznych, społeczno-środowiskowych) i posiadanych przez nią (wewnętrznych – osobowych i systemowych) elementów sprzyjających jej rozwojowi. Pojęcie *zasobów rodzinnych* rozumiane bywa też jako *prężność* (ang. *resilience*) (Heszen-Niejodek 2000; Sęk 2005) czy *empowerment* w tłumaczeniu polskim, oznaczające proces nabywania wiedzy o osobistych potencjałach oraz możliwościach ich wykorzystania w radzeniu sobie w sytuacji trudnej (Buchholz-Graf 2001).

Zasoby rodzinne w świetle badań empirycznych

Odniesienia do zasobów rodzinnych obecne są zarówno w literaturze anglojęzycznej (m.in. S. Minuchin, H. Strierlin, G. Baetson, a obecnie G. Barnes, F. Walsh czy G. Cecchin), jak i w polskiej (m.in. de Barbaro; Ploch; Rostowska; Ryś). W pedagogice społecznej zagadnienie potencjałów środowiskowych akcentowała już H. Radlińska, zaś potencjałów jednostki i otoczenia A. Kamiński i S. Kawula. Również we współczesnej pedagogice resocjalizacyjnej uformował się nowy nurt postrzegania resocjalizacji jako procesu rozwijania i kreowania potencjałów (M. Konopczyński, B.M. Nowak, H. Kupiec, E. Wysocka).

We współczesnych badaniach nad rodziną w kryzysie istotnym polem obserwacji i zmiany w systemie rodzinnym są zasoby relacyjne i komunikacyjne, czyli zdolności adaptacyjne systemu, wzajemność relacji, dobre wzorce porozumiewania się czy normy wewnątrzrodzinne. Rolę zasobów w systemowej terapii rodzinnej oraz zaufanie będące ich podstawowym składnikiem rozpatrywali B. Krasner oraz E. Imber-Black i J. Bradt (za: Kulesza 2009). Badania *resilience* (prężności rodzinnej) przeprowadziła z kolei F. Walsh (Walsh 1996; Walsh 2003). W świetle jej badań prężność rodziny należy rozumieć jako zdolność do pozostawania w podtrzymujących relacjach z innymi, mimo doświadczania silnego stresu psychologicznego w różnorodnych

sytuacjach kryzysowych. Jest ona zależna od trzech grup czynników związanych z systemami: komunikacji i radzenia sobie z problemami, przekonań oraz wzorców organizacyjnych. Należy w tym miejscu podkreślić, że badania F. Walsch nad sposobami porozumiewania się w rodzinie odsłaniają mechanizmy uwalniające konflikt między tendencją do bliskości a tendencją do odrębności oraz między wolnością a miłością. Omawiane badania dowiodły także, że zasobami chroniącymi rodzinę przed dysfunkcjonalnością i uwikłaniem w kryzys wieloprotymowy jest posiadanie przez nią między innymi:

- zdolności do postrzegania kryzysu jako wyzwania;
- zdolności do elastycznego reagowania wobec granicznych warunków zmienności;
- umiejętności negocjowania, rozwiązywania konfliktów, budowania więzi rodzinnych i odtwarzania przerwanych relacji;
- poczucia przynależności do grupy wsparcia;
- zdolności do tolerowania różnic, empatycznego rozumienia potrzeb i respektowania granic innych członków rodziny;
- wewnętrznego optymizmu i hartu ducha.

F. Walsch wykazała także, że zasobami chroniącymi dzieci przed skutkami przemocy w rodzinie, ubóstwa czy choroby alkoholowej są między innymi:

- silna więź emocjonalna z przynajmniej jednym członkiem rodziny;
- wysoki poziom wykształcenia matki jej kompetencji wychowawczych;
- wzajemne zaufanie i spójny system wartości uznawanych w rodzinie;
- ciepły, oparty na wzajemnym zaufaniu klimat rodzinny;
- silne związki z otoczeniem społecznym;
- zasoby osobiste – temperament, wewnętrzne poczucie kontroli, wysokie kompetencje komunikacyjne i poziom inteligencji, stosowanie zadaniowych strategii rozwiązywania problemów.

Powyższe tezy potwierdzają badania nad rolą zasobów rodzinnych w rozwoju dzieci wywodzących się z rodzin dysfunkcyjnych. Dowiodły one, że kryzys rodziny wygenerowany między innymi obecnością czynników patologicznych nie odcisnął piętna na rozwoju wychowujących się w niej dzieci oraz nie spowodował zaburzeń w ich zachowaniu czy też zaburzeń emocjonalnych (Wolf, Reimer 2008; Opp, Fingerle 2007; Masten, Reed 2002).

Z kolei badania empiryczne przeprowadzone niezależnie przez Rogalę-Oblękowską i Gasia (Rogala-Oblękowska 1999; Gaś 1994) wskazują, że czynnikiem chroniącym przed zażywaniem środków odurzających w sposób destrukcyjny są zasoby systemowe rodziny w postaci zdolności do umiejętnego i sprawnego organizowania życia rodzinnego oraz zdolności do budowania więzi rodzinnych opartych na miłości i zaufaniu.

Zmiana sytuacji życiowej rodziny w procesie zewnętrznego kreowania jej systemu

W świetle powyższego wydaje się, że realną szansę na przezwycięzenie przez rodzinę kryzysu wieloprogowego daje podjęcie komplementarnych działań ukierunkowanych na rzetelną diagnozę oraz aktywowanie istniejących zasobów wewnętrznych rodziny – systemowych, jak też jednostkowych. Niezwykle istotne dla zmiany (poprawy) kondycji i funkcjonowania rodziny w kryzysie wieloprogowym jest zastosowanie treningu kompetencyjnego wobec jej liderów rodzinnych², który pozwala na przecięcie toksycznych związków między niedostatkiem doświadczeń społecznych (o różnej etiologii), deficytem kompetencji społecznych, nieprzystosowaniem do życia społecznego oraz zaburzeniami w odgrywaniu ról społecznych (Matczak 2006; Smółka 2008). Należy przy tym podkreślić, że w toku oddziaływań treningowych z wykorzystaniem istniejących więzi rodzinnych, dochodzi nie tylko do stabilizacji sfery kompetencyjnej, ale także znacznego wzmocnienia poczucia koherencji, co daje rodzinie w kryzysie wieloprogowym realną szansę na skuteczne jego przezwycięzenie.

Powyższe podejście znajduje odzwierciedlenie w modelu stabilizująco-rozwojowego działania społecznego na rzecz przeciwdziałania kryzysowi rodzinnemu autorstwa B.M. Nowak (2011; 2012). Podnoszony jest w nim postulat równoległego uzupełniania deficytów i zaspokajania potrzeb indywidualnych i grupowych oraz rekonstrukcji i rozwoju systemowych zarówno cech strukturalnych i funkcjonalnych rodziny, jak również dyspozycji osobowościowych i kompetencji społecznych jej członków. Są one bowiem zaburzone lub utracone wskutek zaistnienia kryzysu wieloprogowego, bądź też są niedostatecznie wykształcone lub zaburzone w procesie socjalizacji. Wobec powyższego działania społeczne o charakterze stabilizująco – rozwojowym, wspomagające i wspierające rodzinę w przeciwdziałaniu skutkom kryzysu wieloprogowego należy postrzegać jako jej swoistą, twórczą resocjalizację, prowadzącą rodzinę do względnie trwałej readaptacji społecznej.

Pojawia się jednak pytanie dotyczące zakresu działań społecznych o charakterze rozwojowym, stosowanych w procesie stabilizowania systemu rodzinnego. Otóż kierunek poszukiwań nowych rozwiązań praktycznych, zapobiegających i przeciwdziałających formowaniu się w rodzinie kryzysu

² Pojęcie lidera rodzinnego odnosi się do osoby strategicznej dla funkcjonowania rodziny – B.M. Nowak 2011; 2012.

wieloprognozowego, wyznacza rzeczywistość społeczna metaforycznie ujmowana przez E. Goffmana jako skonwencjonalizowana gra na mikrospołecznej scenie (Goffman 2007; Goffman 2009). Perspektywa ta narzuca niejako konieczność wzmacniania klasycznych form wspierania rodziny w kryzysie działaniami niestandardowymi. Chodzi tu o zastosowanie alternatywnych metod i technik oddziaływań umożliwiających wyzwolenie motywacji rodziny i poszczególnych jej członków do samorozwoju i autokreacji nowej tożsamości. Ogromna wartość tego rodzaju oddziaływań tkwi bowiem w doświadczaniu wrażeń, których nośnikiem są odpowiednio zaprojektowane gry strategiczno-informacyjne uwzględniające różnorodne formy prezentacji scenicznych. Sprawia to, że podmioty oddziaływań mogą zaspokoić potrzebę bycia autentycznym, docenianym i akceptowanym przez innych. Efekty zastosowania metod twórczych sprowadzają się między innymi do:

- dookreślenia dysfunkcyjnych lub patologicznych ról odgrywanych przez członków rodziny;
- zmiany nieprawidłowo odgrywanych ról społecznych i wykształcenie dyspozycji do prawidłowego ich odgrywania w przyszłości (uzupełnianie deficytów i zaspokajanie potrzeb indywidualnych i grupowych);
- identyfikacji symptomów dysfunkcyjności całego systemu rodzinnego (m.in. deficytów adaptacyjnych, blokad komunikacyjnych);
- uzupełnienia deficytów w obszarze podstawowych wymiarów rodziny (spójności, adaptacyjności i komunikacji);
- reorientacji zespołowych, sztywnych, nieskutecznych, dysfunkcyjnych (często patologicznych) strategii radzenia sobie w sytuacjach trudnych poprzez *identyfikację* pokryzysowych zasobów wewnętrznych (uzupełnionych i wykształconych), *samoocenę*, czyli ocenę funkcjonowania rodziny własnej, *ukierunkowanie* (albo na ponowne wsparcie zewnętrzne z uwagi na niedobór zasobów wewnątrzrodzinnych, częste zaburzenia funkcjonowania systemu, pojawienie się kolejnych problemów, których rozwiązanie przekracza znacznie możliwości rodziny, albo na samodzielne dokonywanie pozytywnych zmian wewnątrzrodzinnych);
- reorientacji utrwalonych w dzieciństwie niekorzystnych stylów przywiązania, w dorosłości wpływających istotnie na jakość funkcjonowania społecznego, a powiązanych z niskim poziomem kompetencji społecznych oraz unikowym stylem reagowania na stres (Aronson i in. 1997);
- rozwoju cech strukturalnych i dyspozycji funkcjonalnych systemu rodzinnego;
- rozwoju cech osobowych, kompetencji społecznych i umiejętności personalnych członków rodziny.

Konkludując, działania podejmowane przez podmioty wspierające rodzinę w pokonywaniu kryzysu wieloprotblemowego ukierunkowane powinny być na udzielanie jej (adekwatnej do profilu rodziny i jej potrzeb) pomocy kompensacyjno – stabilizująco – rozwojowej w zakresie pomocy socjalnej, poradnictwa, terapii rodzinnej oraz wsparcia o charakterze resocjalizacyjno – destygmatyzującym z zastosowaniem interaktywnych metod twórczej resocjalizacji.

Przy efektywnym wykorzystaniu potencjałów (zasobów) zarówno rodziny jako całości, jak też poszczególnych jej członków oraz uruchomieniu społecznych zasobów tkwiących w lokalnej sieci społecznej, zachodzi duże prawdopodobieństwo uzyskania przez rodzinę samodzielności i względnie trwałej autonomii funkcjonalnej. Implikacją tego procesu jest nabycie przez nią zdolności do pokryzysowej autokreacji tożsamości społecznej, skoncentrowanej na optymalnym osiąganiu granicznych warunków zmienności systemowej – zdolności umożliwiającej jej rozwój (indywidualny i grupowy) w ramach adaptacji do zrelatywizowanych wymogów społecznych, gospodarczych i ekonomicznych oraz kulturowych.

Przejawem osiągniętej przez rodzinę samodzielności i autonomii funkcjonalnej rozumianej jako swobodę w doborze środków i sposobów radzenia sobie z problemami i własnym funkcjonowaniem jest między innymi przyjmowanie skutecznych strategii zaradczych w reakcji na zaistniałe zmiany, sprawne poruszanie się w gąszczu relacji i układów społecznych, przestrzeganie obowiązujących norm i reguł, radzenie sobie w warunkach gospodarki rynkowej czy też aktywne uczestnictwo rodziny w życiu społecznym i kulturalnym środowiska lokalnego.

Uruchomienie i wykorzystanie przez rodzinę zasobów własnych (potencjałów osobistych jej członków i wyznaczanych nimi systemowych możliwości rozwojowych) oraz zasobów społecznych, umożliwia jej efektywne radzenie sobie z kryzysami oraz chroni ją przed zapaścią kryzysową i doświadczaniem kryzysu wieloprotblemowego.

Streszczenie

W artykule została omówiona rola zasobów rodzinnych (osobistych, systemowych i społecznych) w radzeniu sobie z kryzysem wieloprotblemowym. Autorka podkreśla konieczność wzmocnienia kompetencji życiowych liderów rodzinnych (przy wykorzystaniu ich osobistych potencjałów) stanowiących istotne zasoby wewnętrzne rodziny oraz wskazuje na możliwości ich wykorzystania w radzeniu sobie w sytuacji trudnej. Drugi nurt rozważań skoncentrowany jest na działaniach podmiotów zewnętrznych (zasoby społeczne) wspierających rodzinę w pokonywaniu kryzysu wieloprotblemowego. W przekonaniu autorki artykułu powinny być one ukierunkowane na udzielanie rodzinie (adekwatnej do jej

profilu i potrzeb) pomocy kompensacyjno – stabilizująco – rozwojowej w zakresie pomocy socjalnej, poradnictwa, terapii rodzinnej oraz wsparcia o charakterze resocjalizacyjno – destygmatyzującym z zastosowaniem interaktywnych metod twórczej resocjalizacji.

Słowa kluczowe: rodzina, zasoby, wsparcie i pomoc społeczna, resocjalizacja.

Bibliografia

- Antonowski A. (1995), *Rozwikłanie tajemnicy zdrowia. Jak radzić sobie ze stresem i nie zachorować*. Wyd. IPN, Warszawa.
- Aronson E., Wilson T.D., Akert R.M. (1997). *Psychologia społeczna. Serce i umysł*, Wyd. Zysk i S-ka, Poznań 1997.
- Artus P., Girard M.-P. (2008), *Wielki kryzys globalizacji*, Książka i Prasa, Warszawa.
- Bańka A. (1992), *Bezrobocie. Podręcznik pomocy psychologicznej*, Wydawnictwo PRINT-B, Poznań.
- Borkowski W., Nowak A. (2009), *Wpływ społeczny jako model rozprzestrzeniania się memów*, [w:] A. Nowak, W. Borkowski, K. Winkowska-Nowak (red.), *Układy złożone w naukach społecznych*, Wydawnictwo Scholar, Warszawa.
- Buchholz-Graf W. (2001), *Empowerment und Ressourcenorientierung in der Familien – Kinder – und Jugendhilfe – zwei Konzepte, ihre Allianz und ihre Methoden*, [w:] M. Kreuzer, *Handlungsmodelle in der Familienhilfe*, Kritisel, Luchterhand.
- Christiakis N.A., Fowler J.H. (2011), *W sieci. Jak sieci społeczne kształtują nasze życie*, Wydawnictwo Smak Słowa, Sopot.
- Tchorzewski A.M. de (2005), *Pomocniczość i solidaryzm jako zasady przeciwdziałania traumie XXI wieku*, [w:] H. Cudak, H. Marzec (red.), *Współczesna rodzina polska – jej stan i perspektywy*, t. 1, Wydawnictwo GWSP, Mysłowice.
- Farrell C., O'Connor W. (2003), *Low Income Families and Household Spending*, DWP/Corporate Document Services, Leeds.
- Gaś Z.B. (1994), *Rodzina a uzależnienia*, Wydawnictwo UMCS, Lublin.
- Gaś Z.B. (2003), *Rodzina a profilaktyka*, [w:] G. Soszyńska (red.), *Pomagać rodzinie. Problemy współczesnej rodziny u ujęciu psychologicznym*, SPPiTR, Warszawa.
- Ghate D., Hazel N. (2002), *Parenting In Poor Environments*, Jessica Kingsley, Londyn.
- Goffman E. (2009), *Człowiek w teatrze życia codziennego*, PIW, Warszawa.
- Goffman E. (2007), *Piętno. Rozważania o zranionej tożsamości*, GWP, Gdańsk.
- Heszen-Niejodek I. (2000), *Teoria stresu psychologicznego i radzenia sobie: główne kontrowersje*, [w:] J. Strelau (red.), *Psychologia. Jednostka w społeczeństwie i elementy psychologii stosowanej*, t. 3, GWP, Gdańsk.
- Hobfoll S.E. (2006), *Stres, kultura i społeczność. Psychologia i filozofia stresu*, GWP, Gdańsk.
- James R.K., Gilliland B.E. (2009), *Strategie interwencji kryzysowej*, PARPA, Warszawa.
- Kaja B.M. (2011), *Psychologia wspomaganie w rozwoju. Zrozumieć świat życia człowieka*, GWP, Sopot.

- Kantowicz E. (2001), *Elementy teorii i praktyki pracy socjalnej*, Wydawnictwo UWM, Olsztyn.
- Kawula S., Brągiel J., Janke A.W. (red.) (2005), *Pedagogika rodziny. Obszar i panorama problematyki*, wyd. 2, popr. i uzup., Wyd. Adam Marszałek, Toruń.
- Kawula S. (2006), *Oblicza marginalizacji i wykluczenia w aktualnej sytuacji społeczno-ekonomicznej Polski, w drodze ku normalizacji życia*, „Zamojskie Studia i Materiały”, Pedagogika, R. VIII, z. 2(22).
- Kmieciak-Baran K. (2009), *Bezrobocie czynnikiem marginalizacji i ubóstwa*, Wydawnictwo UG, Gdańsk.
- Konopczyński M. (2006), *Metody twórczej resocjalizacji*, PWN, Warszawa.
- Kulesza M. (2009), *Rodzinne zasoby. Nowe możliwości w diagnozie i terapii rodziny*, „Pedagogika Społeczna”, nr 3–4.
- Kwak A. (2005), *Rodzina w dobie przemian. Małżeństwo i kohabitacja*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa.
- Kwiatkowski E. (2005), *Bezrobocie. Podstawy teoretyczne*, PWN, Warszawa.
- Lazarus R., Folkman S. (1984), *Stress, Appraisal, and Coping*. Springer, New York.
- Masten A.S., Reed M.J. (2002), *Resilience in Development*, [w:] C.R. Snyder, S.J. Lopez, *Handbook of Positive Psychology*, Oxford University, New York.
- Matczak A. (2007), *Kwestionariusz Kompetencji Społecznych. Podręcznik*, PTP, Warszawa.
- Nowak A., Vallacher R.R., Borkowski W. (2000), *Modeling the Temporal Coordination of Behavior and Internal States*, „Advances in Complex Systems”, t. 3, nr 1–4.
- Nowak B.M. (2011), *Rodzina w kryzysie. Studium resocjalizacyjne*, PWN, Warszawa.
- Opp G., Fingerle M. (2007), *Was Kinder stärkt? Erziehung zwischen Risiko und Resilienz*, Ernst Reinhardt Verlag, Muenchen.
- Ostrowska K. (2008), *Psychologia resocjalizacyjna. W kierunku nowej specjalności psychologii*, Wydawnictwo Fraszka Edukacyjna, Warszawa.
- Płopa M. (2007), *Psychologia rodziny. Teoria i badania*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.
- Riley D., Eckenrode J. (1986), *Social ties: Subgroup differences in costs and benefits*, „Journal of Personality and Social Psychology”, 51.
- Rogała-Obłękowska J. (1999), *Młodzież i narkotyki. Rodzinne czynniki ryzyka narkotyku*, ISNS, Warszawa.
- Sakowicz T. (2006), *Dysfunkcyjność rodziny a resocjalizacja*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.
- Sęk H. (red.) (2005), *Psychologia kliniczna*, PWN, Warszawa.
- Smółka P. (2006), *Jak skutecznie szkolić umiejętności interpersonalne?*, [w:] B. Kaczmarek, M. Stencel (red.), *Komunikowanie się: problemy i perspektywy*, Wyd. UMCS, Lublin.
- Smółka P. (2008), *Kompetencje społeczne. Metody pomiaru i doskonalenia umiejętności interpersonalnych*, Wolters Kluwer Polska, Kraków.
- Soszyńska O. (2004), *Walka z ubóstwem wykluczeniem społecznym w ramach otwartej metody koordynacji*, „Polityka Społeczna”, nr 10.

- Szmagalski J. (2004), *Stres i wypalenie zawodowe pracowników socjalnych*, IRSS, Warszawa.
- Walsh F. (1996), *The concept of family resilience: Crisis and challenge*, „Family Process”, nr 35.
- Walsh F. (2003), *Family Resilience. Strengths Forged through Adversity*, [w:] F. Walsh (red.), *Normal Family Process. Third Edition. Growing Diversity and Complexity*, Third Edition, New York–London.
- Wolf K., Reimer D. (2008), *Belastungen und Ressourcen im biografischen Verlauf*, Zur Entwicklung von Pflegekindern, „Zeitschrift für Sozialpädagogik”, No. 6.